

**RASPRAVE
O NACIONALNOM IDENTITETU
BOŠNJAKA**

ZBORNIK RADOVA

INSTITUT ZA ISTORIJU U SARAJEVU

Sarajevo, 2009.

Iva Lučić

STAVOVI CENTRALNOG KOMITETA SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE O NACIONALNOM IDENTITETU BOSANSKIH MUSLIMANA/BOŠNJAKA.

Između afirmacije, negacije i konfesionalne artikulacije¹

Uvod

Godinu 1968. obilježili su mnogovrsni događaji globalnog karaktera. Praško proljeće, studentski nemiri u Parizu, Beogradu, Zagrebu i rat u Vijetnamu, učinili su godinu 1968. žarišnom jezgrom preustroja svjetskog poretka četiri desetljeća kasnije – 1989. godine.

Godina 1968. povezuje se s brojnim nemirima i potresima pogotovo u autoritarnim režimima. U lipnju 1968. godine studenti Beogradskog univerziteta organizirali su jednotjedni štrajk ističući probleme rastuće nezaposlenosti, gospodarske nejednakosti i dominirajućeg materijalizma unutar političkog vodstva.² Nadalje, pobuna na Kosovu, sa zahtjevom da se ono prizna kao za-

---

¹ Istraživanje za ovaj članak je dio dva znanstvena projekta: “New and Ambiguous Nation-Building in South-Eastern Europe” koji je zajedno koordiniran od Osteuropa-Instituta FU-Berlina i Odsjeka za Jugoistočnoevropsku istoriju Univerziteta u Grazu i financiran od Volkswagen-fondacije i Austrijskog Znanstvenog Fonda (FWF). Za više informacije o ovom projektu vidi <http://www.oei.fu-berlin.de/en/projekte/nation-building/index.html>, te projekta “Nacionalni identitet Bošnjak 1945-2008”, koji se realizira u Institutu za istoriju u Sarajevu i financiran je od strane Kantonalnog ministarstva obrazovanja i nauke Sarajevo.

² Burg 1984, str. 73

sebna republika, bio je još jedan znakovit događaj koji je obilježio spomenutu godinu.

Slične je naravi bilo i Praško proljeće u Čehoslovačkoj koje je rezultiralo priznanjem tzv. “nacionalnih prava” od strane Komunističke partije.

Ovo kontekstualno olakšanje u pojavi nacionalnog diskursa unutar političkog vodstva komunističkih partija, naime, ne predstavlja samo unutarpartijska politička sporenja nego i oblik globalne kritike socijalističkog režima.³

Također se i u jugoslavenskom kontekstu godina 1968. povezuje s burnim političkim prijelomima. Jedan od njih jest nacionalno priznanje bosanskohercegovačkih Muslimana/Bošnjaka od strane Saveza komunista Bosne i Hercegovine.

U okviru ovoga rada želimo ocrtati politički proces i dinamiku uvođenja nacionalne kategorije “bosanski Musliman” godine 1968. na osnovi uvida u arhivsku građu Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije. Na osnovi građe, koja uglavnom reflektira stavove članova republičkih centralnih komiteta Saveza komunista, rad je podijeljen u tri dijela kroz koja želimo metodološki raščlaniti postojeću sliku o uniformnoj politici unutar samog partijskog rukovodstva.

Glavni doprinos rada je u oslikavanju višeslojnog karaktera političkog diskursa tog vremena, unutar kojega su pojedini akteri zastupali različite interese kontradiktornog ili ambivalentnog karaktera a sve u ime jedinstvene nacionalne kategorije “bosanski Musliman”.

Metodom kvalitativne diferencijacije diskursa i nacionalne naracije želimo ukazati na razlike između pojedinih političkih aspiracija koje su se istodobno pojavile unutar političkog vodstva. Na osnovi dostupnog arhivskog materijala odabrali smo tri aspekta: afirmacija, negacija i konfesionalna artikulacija.

Prvi moment: afirmacija nacionalnog identiteta bosanskih Muslimana

Prvi moment, koji ovdje označuje afirmativni stav Saveza komunista prema političkom statusu nacije bosanskih Muslimana/Bošnjaka, jest 17. i 20. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine (CK SKBiH). Ti se dokumenti tretiraju kao prvi dokumenti deklarativnog karak-

³ Shoup 1968, str. 265.

tera o bh. Muslimanima kao naciji, a u sekundarnoj literaturi službeno ih se priznaje formativnim momentom nacionalnog priznanja bh. Muslimana.

Te su sjednice posvećene međurepubličkim i međunacionalnim odnosima. 17. sjednica održana je 26. siječnja 1968, a 20. iste godine 17. svibnja.⁴ Iako vrlo srodne po temama koje su se odnosile na međurepubličku suradnju i međunacionalne odnose, one se znatno razlikuju u dinamici diskusije o temi bh. Muslimana/Bošnjaka kao i u eksplicitnoj artikulaciji službenog stava SK prema bh. Muslimanima.⁵ Premda po opsegu mnogo duža i opširnija, 17. sjednica sadrži raspravu o međunacionalnim odnosima ali ne i jasnu deklaraciju o nacionalnom priznanju bh. Muslimana/Bošnjaka. To će tek uslijediti u zaključcima, koji će se predstaviti četiri mjeseca kasnije, na 20. sjednici, na kojoj je, međutim, nedostajao dijalektički karakter rasprave o istom pitanju.

Glavne tokove rasprave na 17. sjednici, koji su dali i politički okvir pitanju političkog statusa bh. Muslimana, sačinjavale su diskusije o neravnopravnom statusu Republike Bosne i Hercegovine unutar tadašnje Jugoslavenske federacije, njezina afirmacija i gospodarsko unapređenje kao jednog od najnerazvijenijih područja, zatim društvene pojave u susjednim republikama (objavljivanje "Deklaracije o položaju i nazivu hrvatskog književnog jezika" u Hrvatskoj i "Predloga za razmišljanje grupe književnika Srbije" u Srbiji) te rasprava o jugoslavenstvu, bosanstvu i bošnjaštvu i njihovu sadržaju kao znaku kolektivnog identiteta.

Iako je, prema poznatoj ideološkoj premisi u marksizmu, nacionalni identitet trebao gubiti značenje za identitet pojedinca koji se u socijalističkom žanru najčešće nazivao "radni čovjek", osnova za iznošenje ovakve teme u dokumentu bila je, prema diskutantima, nova realnost samoupravnog sistema koja je, uz gospodarsku i društvenu reformu, u svom duhu vodila proširenju podija javnog mnijenja i većih razlika u mišljenjima. Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije (1964) kao i Četvrti plenum Saveza komunista Jugoslavije (1966) pri tome su zauzimali posebno mjesto kao glavni događaji kojima se pridavalo značenje postavljanja reza između stare etatističko-birokratske i nove, poželjne, samoupravno-demokratske političke prakse.

⁴ AJ – 507 CKSKJ, II BiH, K. 6, fasc. 1. oficijelna signatura ne postoji.

⁵ Lučić 2008, str. 68.

Iz stenograma diskusija nije pak jasno što su ustvari ta dva naziva konkretno značila. Međutim, za diskusiju o nacionalnom pitanju oni su predstavljali klasifikacijski dihotomni sistem unutar kojeg su se događaji s nacionalnom retorikom locirali prema njihovoj podobnosti Partiji ili u kontekstu nacionalizma (onda pripada staroj etatističko-birokratskoj praksi i ne odgovara političkom diskursu) ili pak unutar kursa samoupravljanja, kada su se klasificirali kao afirmacija nacionalne ravnopravnosti. U tom kontekstu, kao konkretni fenomeni nacionalističkih negativnih strujanja, u diskusiji su, kao i u dokumentu, navedeni “Deklaracija” i “Predlog”.

Razne argumentativne logike, koje su se susretale na platformi za diskusiju na 17. sjednici, oslikavaju višeslojni karakter nacionalnog pitanja u socijalističkom društvu, kao i parametre za definiranje nacionalnog u odnosu na nacionalističko.

U skladu s tadašnjim partijskim modusom zasjedanja, na sjednici se diskutiralo o materijalima koje bi članovi Centralnog komiteta, kao i gostujući komunisti iz drugih republika, unaprijed dobili u pisanoj formi tako da bi o njima mogli pripremiti govor odnosno spontano (ukoliko su to dopuštale odredbe) sudjelovati u raspravama.

U pripremnom materijalu za 17. sjednicu nalazio se “tabelarni pregled stanovništva po narodnosti prema popisu 1961. godine i članova Saveza komunista prema 1964. godine” na općinskom nivou, koji su kategorizirali stanovništvo Bosne i Hercegovine na sljedeći način: Srbin, Hrvat, Musliman, Jugoslaven, nacionalno neopredijeljen i ostali. Također su bili dostavljeni i materijali za pripremu Petog Republičkog kongresa te dokument od 40 stranica pod nazivom “Aktivnost Saveza komunista na unapređivanju međunacionalnih i međurepubličkih odnosa” koji je bio glavna podloga za diskusiju na sjednici. Taj je materijal na samom početku predstavio predsjednik Komisije Nisim Albahari, koji je održao i uvodni govor.

Kako je tekla diskusija na 17. sjednici i u kojem se kontekstu implicitno ili eksplicitno raspravljalo o nacionalnom priznanju bh. Muslimana?

Sljedeći okvir socijalističkog ideološkog žanra, Albahari je predstavio nacionalno pitanje promatrajući ga s ekonomskog aspekta u kojem se vidio glavni pokretač dezintegrativnih snaga u Federaciji:

Složenost ovih problema, i političke reperkusije na međunacionalne odnose, upućuju nas na to da sve naše daljnje mjere treba da budu usmjerene u pravcu

što bržeg otklanjanja disproporcija u nivou razvitka i na potrebu da posebno proučimo stanje i ekonomske mogućnosti u ovim krajevima i uskladimo te mjere sa sistemom i sa razvojem cijele Republike i šire zajednice. [...] Usko povezano sa problemima ekonomskog razvoja vežu se i problemi ekonomske i druge ravnopravnosti naroda i narodnosti. Za jačanje bratstva i jedinstva naroda Bosne i Hercegovine, politika ekonomske i političke ravnopravnosti je od velikog značaja.⁶

Za Džemala Bijedića, predsjednika Skupštine SR BiH, marksistički ideološki kapital nije pak sačinjavao dovoljno uvjerljivu argumentaciju. Za njega je primarna tema za raspravu bila paternalistička politika susjednih republika Srbije i Hrvatske prema Bosni i Hercegovini. U tom smislu “Deklaracija” i “Predlog” nisu, prema njemu, bili toliko odraz negacije nacionalnog statusa bosanskih Muslimana, nego prije svega izravan napad na Bosnu i Hercegovinu kao samostalnu republiku. On je smatrao da bi bilo kakvo nametanje jednonacionalnog sastava u višenacionalnoj republici Bosni i Hercegovini predstavljalo opasnost za koheziju ove republike:

“Uvijek se na ovom terenu (BiH) stvarala jaka opozicija nasilju i jednostranosti, jer je jako razvijen nacionalni osjećaj sva tri ova naroda, i Hrvata, i Srba, i Muslimana, da bi mogao iko od njih pristati na jednostrana rješenja”.⁷

Međutim, odmah nakon iskazivanja neosporavajuće jedinstvenosti sva tri naroda u Bosni i Hercegovini, Bijedić je dodao:

“Sva tri naroda u Bosni i Hercegovini su nerazdvojno povezana, živjeli su oduvijek skupa, moraju da žive skupa, u revoluciji su se zajednički borili i zajednički iznašli najbolja rješenja”.⁸

Time se identitet ne samo Muslimana, nego i Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini, kao i njihov međusobni odnos može interpretirati s aspekta međusobne komplementarnosti u okviru republike Bosne i Hercegovine.

Ne problematizirajući sam status bh. Muslimana, Bijedić je, dakle, datirao ravnopravnost sva tri naroda, koja se poistovjećuje također i s ravnoprav-

⁶ AJ – 507 CKSKJ, II BiH, K. 6, fasc. 1, str. 13.

⁷ AJ – 507, CKSKJ, II BiH, K. 6, fasc. 1, p. 28.

⁸ AJ – 507, CKSKJ, II BiH, K. 6, fasc. 1, p. 30.

nošću Republike BiH, narodnom revolucijom koja je na zasjedanju AVNOJ-a osigurala i republički status BiH, što se događajima, kakvi su objavljivanje “Deklaracije” i “Predloga”, ne smije dovesti u pitanje. Drugim riječima glavni pokretači diskusije o nacionalnom pitanju u Bosni i Hercegovini, kao i o političkom statusu bh. Muslimana, bili su političko-lingvistički dokumenti iz susjednih republika. Osim utvrđivanja njihove nacionalističke prirode, Centralni komitet je u njima uočio i uzroke buđenja nacionalizma unutar samih muslimanskih krugova, koji su ustvari predstavljeni kao reakcija na ostale nacionalizme. Kao primjer naveden je članak Muhameda Filipovića “Bosanski duh u književnosti”. objavljen u časopisu “Život” u ožujku 1967. Tom je dokumentu data posebna pozornost kao odjeku pokušaja hegemonističkog nametanja bosansko-hercegovačkih Muslimana kao autohtonog naroda ove republike. Sva tri su dokumenta, prema ocjeni Centralnog komiteta Bosne i Hercegovine, pokušaj uspostavljanja nadmoći jednog naroda nad ostalima u BiH, što bi moglo uništiti koheziju republike.

Za starog revolucionara Osmana Karabegovića, simbol kohezije u Bosni i Hercegovini predstavljalo je bosanstvo u kojem je on vidio imenitelja povezanosti sva tri naroda. Ne pridajući nikakve nacionalne atribute ovoj kategoriji, što se u komunističkom diskursu osuđivalo kao “kalajevština”, za Karabegovića je bosanstvo bilo jedan historijski identitet unutar kojeg se sva tri naroda trebaju razlikovati i nacionalno i vjerski. Balansiranje između aspekta autohtonosti triju naroda u nacionalnom smislu ali i neizbježnog njihovog zajedništva, Karabegović je izrazio ovim riječima:

“Ja mislim da pored toga što mi treba da se borimo da, ono kako su neki drugovi izrazili, da se jasno vide identiteti nacionalni, etnički u Bosni u toj čitavoj našoj politici. Ja mislim da je još jedan element našega zajedničkog imenitelja to je što je u našem Ustavu Bosne i Hercegovine zapisano da smo mi pored toga što su Srbi, Hrvati, Muslimani još i Bosanci i Hercegovci. Ja mislim da tu ima dubokog istorijskog korijena, da smo taj element koji označava jedinstvo tih naroda koji se razlikuju nacionalno i vjerski da ih i taj element povezuje”.⁹

Za razliku od bosanstva koje je predstavljalo jednu neutralnu kategoriju i garant zajedništva, bošnjaštvo je pak naišlo na energičnu negaciju od strane

⁹ AJ – 507, CKSKJ, II BiH, K. 6., fasc. 1, p. 127.

političkog rukovodstva Bosne i Hercegovine. Zanimljivo je, da su se na ovu nacionalnu kategoriju osvrnuli samo Muslimani, Bijedić i Humo. Bez šireg elaboriranja razloga za njihovu negaciju bošnjaštva kao nacionalnog imenitelja za Muslimane, ovaj je naziv prema njima implicirao nacionalnu negaciju srpske i hrvatske nacionalne komponente u Republici. Odabiranje naziva “Musliman” za nacionalni status objašnjavalo se pak dugim tradicionalnim korištenjem toga imena. Činjenica da on implicira čisto konfesionalni identitet, što će sve do preimenovanja davati povoda da se oscilira između konfesionalnog i nacionalnog karaktera ne samo u pridavanju već i u identificiranju samog muslimanskog stanovništva, nije se tretiralo kao poseban problem u diskusiji. Dodatni konfuzni element s takvim nazivom bio je vezan za geografski radijus reprezentativnosti jednog muslimanskog nacionalnog kolektiva oscilirajući između republike BiH i cijele Federacije.

Svaki nacionalni identitet ima, pored svojih političkih implikacija, i svoje kulturološke komponente. Na pitanje koji kulturološki aspekti sačinjavaju nacionalni identitet bh. Muslimana, u diskusiji je bilo vrlo malo eksplicitnih iskaza unutar političkog vodstva. Iako se u diskusiji pojavilo nekoliko različitih konstatacija o toj temi, koje su jedna drugu isključivale, rasprava u domeni kulture nije poprimila polemički karakter. Jedan od rijetkih bio je Esad Ćimić koji je u svom izlaganju priznao etničko-kulturološku komponentu bh. Muslimana, upozoravajući pak da:

“to što se naknadno probudila uspavana grupna svijest Muslimana, donekle je zasluga pojačanog djelovanja principa nacionalne individualizacije Srba i Hrvata. Zato faktičkim uvažavanjem njihove nacionalne posebnosti, Muslimani su podstaknuti da stvaraju kulturu koja nije izraz otpora protiv pritiska, nego izraz osjećanja slobode samobitnosti i solidarnosti s drugim nacijama”.¹⁰

Ćimićev pristup procesu izgradnje kulturološke autentičnosti među Muslimanima u Bosni i Hercegovini bio je, naime, reakcija na već započete procese kod Srba i Hrvata. To je, prema njegovu shvaćanju, bio izraz kolektivnih potreba za razgraničenjem od već formirajućih kulturno-nacionalnih identiteta kod Srba i Hrvata s kojima se Muslimani nisu mogli identificirati.

¹⁰ AJ – 507, CKSKJ, II BiH, K. 6., fasc. 1, p. 84.

Ovakav marginalni značaj kulturnih aspekata muslimanskog nacionalnog identiteta unutar partijskih rasprava, može se objasniti i činjenicom da je službeni politički diskurs bio uglavnom determiniran marksističkom ideologijom prema kojoj naciju definiraju ponajviše ekonomski aspekti. Slijedeći to shvaćanje, Avdo Humo je obrazložio da razlog za višenacionalnu fizionomiju Bosne i Hercegovine leži u historijskom toku oslobađanja naroda od turske vlasti koju je on u tom kontekstu poistovjetio sa eksploatorom:

“Vjerovatno da je u jednoj drugoj situaciji, da je ranije Bosna bila oslobođena od turske carevine, mogao je da začme jedan proces i formiranje bosanske nacije (!), jer vjerska podjela – to nije nacionalna osobina”.¹¹

Drugim riječima, višenacionalni sklop u Bosni i Hercegovini bio je odraz devijacije historijskog toka, koji je, prema marksističkom shvaćanju historije, već predeterminiran mehaničkim prijelazom iz jednoga društvenog poretka u drugi. Historija Bosne i Hercegovine, prema Humi, nije se uklopila u normativno shvaćeni tok historije, te je tzv. zakašnjelo oslobađanje od tuđe feudalne vlasti rezultiralo višenacionalnim sklopom unutar Republike.

Paralelno s afirmacijom statusa bosansko-hercegovačkih Muslimana kao nacije, slijedila je i reevaluacija jugoslavenstva kao kategorije, koja je do tada služila kao glavna opcija za Muslimane da iskažu svoj subjektivitet i time odustanu od hrvatske ili srpske nacionalne opcije. Kako bi se osiguralo mjesto za nacionalnu afirmaciju bh. Muslimana, jugoslavenstvo je, kao njihova dotadašnja opcija artikulacije nacionalne posebnosti, redefinirano kao identitet političkog opredjeljenja. Prema zaključcima na sjednici, determinanta jugoslavenstva se ograničavala na zajednicu svih narodâ samoupravnog socijalističkog društva, koji bi se dobrovoljno objedinili u duhu poštivanja ravnopravnosti. Karabegović je to u diskusiji pojasnio konstatacijom da bi sadržaj jugoslavenstva kao nacionalne kategorije značio negaciju i lom nacionalnog identiteta pojedinih naroda.

Unutar teorijske rasprave o kolektivnom identitetu ističe se aspekt razgraničenja jednog ideniteta u odnosu prema drugom. Antropolog Fredrik Barth u ovom kontekstu naglašava međusobna razgraničavanja jednog kolektiva od drugog kao glavni konstituirajući aspekt identiteta. Prema njemu, primarni

¹¹ AJ – 507, CKSKJ, II BiH, K. 6. fasc. 1, p. 65.

značaj pri konstrukciji jednoga identiteta ne tvori sadržaj tog identiteta nego uspostavljene granice prema kojima se kolektivi žele razlikovati.¹² U slučaju bh. Muslimana postojala su dva različita mehanizma razgraničavanja. Dok su mehanizmi razgraničavanja Muslimana prema Srbima i Hrvatima predstavljeni kao odnos nadopunjujuće komplementarnosti unutar BiH, razgraničenje muslimanske nacionalne kategorije prema jugoslavenstvu određeno je antagonističkom komplementarnošću u smislu međusobnog isključivanja. To znači da je proporcionalno afirmaciji identiteta bh. Muslimana slijedila negacija jugoslavenstva kao nacionalne opcije.

Iako 17. i 20. sjednica predstavljaju afirmativni diskurs nacionalnog statusa bh. Muslimana/Bošnjaka, među njima su postojale različite interpretacije uzroka i očitavanja muslimanskog nacionalnog identiteta, što je u trenutku, kada politički status te zajednice i službeno postaje predmetom promišljanja, još uvijek ocrtavalo neodređen stav članova Centralnog komiteta BiH.

Značajan simptom ovakve ambivalentnosti bila je i činjenica da se o Muslimanima govorilo samo u 3. licu plurala (oni-Muslimani). Naime, nitko se iz muslimanskog političkog rukovodstva i kruga intelektualaca nije identifikirao s njima retoričkim instrumentom u 1. licu plurala (mi-Muslimani).

Jedini, koji je u Muslimanima već vidio oformljenu naciju i to eksplicitno artikulirao, nije bio nitko iz muslimanskog političkog vodstva, nego politolog Joco Marjanović koji je rekao sljedeće:

“Naime moja je teza ili moje shvatanje, dopustite ako tako mogu da kažem, da su Muslimani kod nas, u Bosni i Hercegovini, da su oni u procesu konstituisanja, da se konstituišu ne samo to kako mi kažemo sada kao etnička individualnost itd. ili narodi itd. nego nacionalna individualnost”.¹³

Međutim, i pored ovakve višeslojnosti ta dva dokumenta jesu prvi službeni stav koji je artikuliran unutar bosanskohercegovačkog višenacionalnog političkog vodstva prema političkom statusu bh. Muslimana. Paradigma, u okviru argumentacije za nacionalnu afirmaciju Muslimana, bilo je uspostavljanje ravnopravnosti triju naroda u BiH, te njihove komplementarnosti bez koje se nije mogla afirmirati ni sama Republika BiH. Drugim riječima, u usku

¹² Barth 1969, str. 38.

¹³ AJ – 507, CKSKJ, II BiH, K. 6, fasc. 1, p. 152.

povezanost s afirmacijom nacionalnog karaktera bh. Muslimana doveden je i status Republike Bosne i Hercegovine.

Iza ovakve retorike ustvari bila je riječ o procesu decentralizacije unutar kojeg se funkcija Federacije i pojedinih republika trebala redefinirati u smislu manje nadležnosti Federacije i veće samostalnosti republike kao glavnog nosioca materijalnog i društvenog razvoja.

Konstatacijom da je položaj BiH neravno pravan u odnosu na druge republike unutar Federacije, što je vodilo osporavanju statusa republike Bosne i Hercegovine, i poistovjećivanjem nacionalnog priznanja bh. Muslimana s jačanjem republičkog statusa, možemo zaključiti da je uvođenje nacionalne kategorije "Musliman" impliciralo i slabljenje političkog značaja jugoslavenske Federacije.

Iako se na 17. sjednici o statusu bh. Muslimana samo diskutiralo ali ne i izjašnjavalo, to će uslijediti nekoliko mjeseci kasnije, na 20. sjednici. U *Zaključcima o idejno-političkim zadacima komunista Bosne i Hercegovine u daljnjem ostvarivanju ravnopravnosti naroda i narodnosti i razvijanju međurepubličke saradnje* na str. 7 stoji:

"Praksa je dokazala štetnost raznih oblika pritisaka i insistiranja iz ranijeg perioda da se Muslimani u nacionalnom pogledu opredjeljuju kao Srbi odnosno Hrvati, jer se i ranije pokazivalo, a to i današnja socijalistička praksa potvrđuje, da su Muslimani poseban narod".

Ovom izjavom CK SK BiH i službeno je artikulirao afirmaciju bh. Muslimana kao nacije. Međutim, potrebno je istaknuti da je praksa individualizacije Muslimana unutar bh. političkog vodstva bila uočljiva i prije ove službene artikulacije nacionalnog identiteta kao novog političkog statusa bh. Muslimana. Za to svjedoči npr. 12. sjednica CK SK BiH iz 1967, na kojoj se raspravljalo o "Deklaraciji" i "Predlogu" od kojih se SK BiH u dokumentima jasno distancirao kao o pojavama nacionalističkog i šovinističkog karaktera. Pri tome je glavni argument za osudu bio osmišljen njihovim političkim posljedicama, ponajprije za multietničku BiH u kojoj žive tri konstitutivna naroda: Srbi, Hrvati i Muslimani. Odatle je jasno da je autohtonost Muslimana u političkom diskursu prihvaćena i prije 1968, ali je takva politička percepcija Muslimana postala službenom tek nakon događaja u Hrvatskoj i Srbiji. Iz toga slijedi da polazište treba biti iz jugoslavenskog, a ne samo bosansko-her-

cegovačkog političkog konteksta u kojem prisutne nacionalne artikulacije, uz popratno ideološko preoblikovanje u tom razdoblju i decentralizaciju, kreiraju “priliku” za standardizaciju već postojećih stavova članova partije. U politološkom teorijskom žanru događaji u susjednim republikama, Srbiji i Hrvatskoj, okarakterizirali bi se kao pružanje političkog konteksta za službenu deklaraciju nacionalnog identiteta bh. Muslimana ili *Political opportunity structure*. U funkciji predsjednika CK Cvijetin Mijatović je upravo na 12. sjednici o hrvatskom i srpskom lingvističkom nacionalizmu izrazio potrebu za jasnijom artikulacijom stava SK BiH o međunacionalnim odnosima u BiH, te o afirmaciji političkog statusa bh. Muslimana kao nacije, što se odnosilo na događaje iz 1968. godine.

Drugi moment: Negacija nacionalnog identiteta bh. Muslimana

“Činjenica je da u SK o nacionalnom pitanju i o međunacionalnim odnosima egzistiraju vrlo različita mišljenja, da dosta prostora imaju malograđanska-nacionalistička shvatanja, što iziskuje i dublje izučavanje ovog problema i daleko konkretniju i smišljeniju akciju u pravcu pune afirmacije marksističkog pogleda”.¹⁴

Samo nekoliko dana nakon proklamacije bh. Muslimana kao nacije, tj. 29. i 30. svibnja 1968, uslijedila su očitovanja alternativnih stavova glede nacionalne ravnopravnosti, što u ovom radu predstavlja drugi moment – negaciju nacionalnog identiteta bh. Muslimana.

Riječ je o 14. sjednici CK, ali ovaj put, SK Srbije na kojoj se raspravljalo o “novoj fazi u politici prema nacionalnom pitanju u kojoj će se i pitanje ravnopravnosti naroda i narodnosti moći postaviti na novi način.”¹⁵ Vrlo slično zaključcima 20. sjednice u odnosu na bh. Muslimane, u uvodnim riječima 14. sjednice konstatirano je da su u ranijoj fazi “birokratske snage u praksi narušavale načela nacionalne politike SKJ, a posebno su unosile podozrenja prema narodnostima i otežavale politiku nacionalne ravnopravnosti.”¹⁶ Iako tematski identične koncepcije, sjednice koje su se pojavile gotovo istodobno, ali u dru-

¹⁴ AJ – 507, CKSKJ, II BiH, K. 5, fasc. 2, sre. 39.

¹⁵ Četrnaesta sednica Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, 29. i 30. maj 1968, str. 18.

¹⁶ *Ibidem*, str. 18.

gačijem republičkom i nacionalnom kontekstu političkog vodstva, rezultirale su osporavajućim stavovima u pitanju tretiranja nacija, a u tom kontekstu i Muslimana.

Dok je u SK BiH rasprava uglavnom vođena umjerenom dinamikom bez bitnog osporavanja novog političkog statusa Muslimana u BiH kao nacije, raspravu unutar nacionalno homogenog političkog vodstva Saveza komunista Srbije određivali su vrlo kontroverzni stavovi prema identitetu Muslimana.

Kao što smo vidjeli, za članove CK SK BiH, uz pluralizam u objašnjavanju višenacionalne fizionomije Bosne i Hercegovine, službena deklaracija o bh. Muslimanima kao naciji, bila je njihovo zajedničko gledište da se tu radi o aktu unapređenja međunacionalne ravnopravnosti ne samo u BiH nego i u Jugoslaviji. Ovakva retorika značila je novu političku viziju Jugoslavije, kojoj se pridavao novi demokratski karakter na osnovi isticanja nacionalne heterogenosti unutar Jugoslavije.

Međutim, unutar srpskog političkog vodstva nacionalna diferencijacija i stvaranje nove etničke strukture nije jednoglasno prihvaćena. Napose su dva člana SK Srbije, a to su bili književnik Dobrica Ćosić i povjesničar Jovan Marjanović, ovu inovaciju u etničkoj strukturi locirali u sferi nepoželjnog nacionalizma i šovinizma koji se suprotavlja “slobodnom razvoju jugoslovensko-socijalističkoj svesti i osećanjima pripadnosti jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici.”¹⁷ Ovdje je bitno podsjetiti da je SK BiH afirmacijom nacionalnog identiteta Muslimana ujedno negirao jugoslavenski identitet.

Za Marjanovića su te nove birokratske snage, koje su napustile ideje socijalističkog jugoslavenstva i priznale nacionalni identitet Muslimana, “nasilno sprečavale razvijanje procesa punog zbližavanja i ujedinjavanja naroda ili njihovih delova”, pa je Jugoslavija došla u “apsurdnu i komičnu situaciju, da uporedo sa proklamovanom slobodom samoopredeljenja, čovek nije mogao da se opredeli kao Jugosloven, te su mnogi iskreni i časni borci za socijalizam ponižavajuće tretirani kao ljudi bez narodnosti, još malo kao nekakva raseljena lica.”¹⁸

¹⁷ Četrnaesta sednica Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, 29. i 30. maj 1968, str. 98.

¹⁸ *Ibidem*, str. 97.

Dakle, razlika u percepciji jednog političkog akta bila je ključna. Dok su članovi SK BiH u afirmaciji Muslimana vidjeli borbu protiv nacionalizma i šovinizma koji su pronalazili u susjednim republikama, za pojedine članove SK Srbije upravo je taj postupak bio nacionalizam i narušavanje jedinstva.

Iako se cijela debata u Srbiji najviše odnosila u biti na kosovsko pitanje te nacionalno raščlanjivanje društva u Jugoslaviji, diskutanti su zauzimali stav i prema političkom statusu Muslimana. Prema Ćosiću i Marjanoviću proklamacija nacionalnog karaktera Muslimana nije se dogodila zbog toga što ljudi u Jugoslaviji ne bi htjeli biti Jugoslaveni nego jer je politička elita "obraćala mnogo više pažnje onim elementima prema kojima se razlikujemo i odvajamo u nacionalnom pogledu nego onima koji nas zbližavaju."¹⁹

Ovakvi kontrastirajući pogledi odnosili su se i na samu definiciju kategorije "Musliman". Dok se rasprava na 17. i 20. sjednici odnosila na Muslimane u Bosni u Hercegovini, rasprava u srpskom vodstvu obuhvaćala je sve Muslimane koji žive na području Federacije Jugoslavije: jedan polemički aspekt koji se pogotovo zaoštrio pri raspravama pred popis 1971. kada se trebala definirati kategorija "Musliman u nacionalnom smislu".

Bitno je konstatirati da je negacija nacionalne autohtonosti bh. Muslimana bila čisto političkog karaktera, te se u njoj dakle vidjelo narušavanje socijalističkog jugoslavenskog zajedništva i istodobno slabljenje Federacije. Ćosićeva i Marjanovićeva retorika, pored svojih srpskih nacionalističkih elemenata, u biti se istodobno suprotstavljala i konfederalizaciji Jugoslavije koja je proizlazila iz priznanja novih nacionalnih zajednica.²⁰ Međutim, i u ovoj diskurzivnoj praksi o kulturološkim specifičnostima Muslimana, odnosno u datom kontekstu o manjku njihovih partikularnih obilježja, ni ovdje se nije raspravljalo.

Ipak, ovakvim su se stavovima ubrzo u polemici suprotstavili Miloš Minić i Petar Stambolić, osuđujući Ćosića i Marjanovića kao srpske nacionaliste. U svojim protuargumentima Stambolić je istaknuo sudjelovanje bh. Muslimana (Bošnjaka) u partizanima kao i činjenicu da su dali 45 narodnih heroja, što je dovoljan razlog za promjenu njihovog statusa u novoj strukturi Jugoslavije. Opet se, dakle, nije argumentiralo nekim kulturološkim značajkama zajedni-

¹⁹ *Ibidem*, str. 97.

²⁰ Jović 2003, str. 187.

ce, već konkretnim političkim doprinosima u revoluciji na osnovi čega se, prema marksističkim kriterijima, određivalo priznavanje nacionalne posebnosti.

Treći moment: Konfesionalna artikulacija muslimanskog identiteta

Jasniji stav glede kulturnih značajki Muslimana i potrebe za njihovom jačom artikulacijom naveden je u jednom anonimnom dokumentu koji tvori treći moment u artikulaciji kolektivnog identiteta Muslimana, ovaj put kao konfesionalnog. Taj do sada nepoznati dokument, u formi anonimnog pisma, nosi naslov “Kako Muslimani SFRJ gledaju na međunacionalne odnose. Druugu Titu i CK SKJ”²¹, a koji su napisali Muslimani, članovi Saveza komunista. Dokument datira iz 1968, a poslan je iz Zagreba.

Unutar ovog diskursa anonimnosti artikulirali su se interesi članova SK ponajprije kao Muslimana vjernika iz cijele Jugoslavije. Time se priznanje nacije samo unutar Bosne i Hercegovine nije smatralo krucijalnim locusom identiteta. Naime, prema logici naracije ovog dokumenta, primarno obilježje kategorije “Musliman” je konfesionalno umjesto nacionalnog čiji se radijus reprezentativnosti proširuje na cijelu Federaciju a ne samo na SR BiH. To se ističe i u samom pismu, uz napomenu da je napisano u ime Muslimana, Turaka i Šiptara, dakle grupe čiji je zajednički imenitelj konfesija.²²

Glavni tenor teksta je ugroženost Muslimana od tzv. pravoslavnog hegemonizma koji se pripisuje SK Makednije, Srbije, Crne Gore:

“Očekivalo se da će CK nakon brijonske sjednice početi energičnije tretirati pitanje Muslimana u BiH, Sandžaku i CG, kao ostalih muslimanskih nacionalnosti u Jugoslaviji. Međutim kada se sve temeljito i realno analizira dolazi se do uvjerenja da se u osnovnom svi postupci državnih i partijskih organa u najviše slučajeva svode na deklarativne izjave kojima je cilj da se umiri javno mišljenje muslimanskih etničkih grupa u Jugoslaviji”.²³

Za razliku od službene političke retorike, unutar koje se naglašavao početak nove ere demokratizacije i oslobađanja od nacionalnog ugnjetavanja nakon Osmog kongresa SKJ (1964) i Četvrtog plenuma (1966), anonimni autori pi-

²¹ ABH – Dokument je pronađen u Arhivu Bosne i Hercegovine ali bez ikakve signature.

²² *Ibidem*, str. 1.

²³ *Ibidem*, str. 1.

sma interpretiraju ove događaje kao čisto deklarativnog javnog karaktera bez substancijalnih političkih konsekvenci. Osim toga artikulirajući kolektivne identitete na osnovi konfesije kao determinirajućeg faktora, stav o ugroženosti Muslimana u Jugoslaviji objašnjavao se ugrožavanjem od strane tzv. pravoslavno-kršćanske hegemonije:

“Dobija se slika jednog neprekidnog i upornog frontalnog jurišanja svetosavsko-pravoslavnog šovinizma, na ovim područjima na muslimanski živalj, bez obzira kakvog su nacionalnog porijekla”.²⁴

Za anonimne autore Muslimane, koji su istodobno bili i članovi SK, u anonimnom diskursu primarni kriterij pri dihotomiji političkih strana jest religija u kojoj se sintetiziraju nacionalno izdiferencirane zajednice. Centralizam kao glavni uzrok ugroženosti, ponajprije Republike Bosne i Hercegovine i Muslimana, u ovom dokumentu substituirao je argument o političkoj, gospodarskoj i kulturnoj ugroženosti svih Muslimana u Jugoslaviji od strane jednog mnogo šireg religijskog pravoslavnog šovinizma. Ovakav diskurs naracije i koncipiranja kolektivnog identiteta stajao je u suprotnosti s oficijelnom retorikom članova CK SK BiH, koji su nacionalnim priznanjem bosansko-hercegovačkih Muslimana postulirali za jednu sekularnu nacionalnu kategoriju s jasnim geografskim ograničenjem na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Iza kvalitativno drugačijeg okvira argumentacije, tj. definicije kolektiva u anonimnom pismu, krili su se i kvalitativno drugačiji politički postulati.

Nepravda se ovdje nije objašnjavala marksističkom ideologijom kao rezultat ekonomske nerazvijenosti Bosne i Hercegovine, nego se na nju gledalo kao oblik kulturološkog ugnjetavanja unutar kojeg bi se zataškavale historijske činjenice o Muslimanima kao žrtvama:

“O tome ko je srušio Sarajevsku Baščaršiju, muslimanska groblja, džamije i niz drugih spomenika islamske kulture nigdje ni riječi niti u štampi niti na partijskim sastancima. [...] Zašto su u Sarajevu iz Muzeja Revolucije uklonjena sva dokumenta koja govore o četničkim zvjerstvima nad muslimanskim stanovništvom”?²⁵

²⁴ *Ibidem*, str. 11.

²⁵ *Ibidem*, str. 5.

Za razliku od službenih dokumenata CK ovdje se navodi potreba za jasnom artikulacijom kulturne specifičnosti Muslimana u BiH, koja se identificira manje u revolucionarnoj aktivnosti nego u mnogo dubljoj prošlosti srednjovjekovnog bogumilstva koje je već tada bilo garant autohtonosti BiH između nasrtaja Rimskog i Bizantskog carstva:

“Jedan poseban oblik ugnjetavanja Muslimana u BiH jeste i to što se na sve moguće načine pokušava spriječiti i onemogućiti naučno objašnjavanje historije BiH, a posebno onih historijskih okolnosti pod kojima su današnji Muslimani prešli na islam. Muslimanima u BiH savršeno je jasno kako i pod kakvim historijskim uslovima je došlo di [sic] islamizacije BiH, a jasno im je i to zašto se ne želi iznijeti stvarna istina o ovom historijskom događaju. BiH je uvijek bila “jabuka razdora” između velikosrpskog hegemonizma i hrvatskog nacionalizma, jer su i jedni i drugi polagali nekakvo historijsko pravo na tu teritoriju. Ovaj se problem povlači od vremena razkola između istočne i zapadne crkve, isti je imao najteže reperkusije na teritoriji BiH, gdje su se najžešće sudarali interesi istične [sic] i zapadne crkve. U tome svjetlu treba pozmatrati i pojavu manihejaca (bogomila) u BiH, koji su zbog svojih religioznih stavova bili veoma opasni i za istočnu i za zapadnu crkvu, naročito na teritoriji BiH. [...] Ali prelaz manihejaca na islama [sic] je problem koji bi članovi CK SKJ morali da poznaju ako žele da prema BiH vode jednu zaista poštenu politiku. Nama, Muslimanima taj problem je poznat. Razumijeti pojavu manihejaca u BiH, kao i uzroke njihovog prelaska na islam, znači razumjet današnju političku situaciju u BiH, tj. razumijeti zašto srpski i hrvatski nacionalizam, koji su snažno opterećeni religioznom sviješću, polažu pravo na BiH, čak i u današnjim uslovima. Veliko [sic] većina komunista ne poznaju ovaj problem, niti žele da ga znaju”.²⁶

Prema ovakvom gledanju, nepoželjna bosanska i muslimanska realnost aspiracija od strane srpskog i hrvatskog nacionalizma jest produžetak jedne duge linerne historijske tradicije aspiracija. Logikom naracije kontinuiteta, danas su upravo kao nasljednici bogomila Muslimani garant jedinstva SR BiH čija pozicija se predstavlja kao jabuka razdora između SR Hrvatske i SR Srbije. Autori pisma time nude jednu alternativnu naraciju za identitet Muslimana u kojoj bi se ovoj zajednici priznale kulturološke karakteristike kao jezik, nacionalna historija, književnost etc, dakle sve ono što se u službenom

²⁶ *Ibidem*, str. 6.

političkom diskursu nije iscrpno diskutiralo niti institucionalno podržavalo. Vezano za aspekt historije u pismu se traži nova historijska konceptualizacija kao simbolički kapital muslimanske zajednice unutar koje bi se otomanski period re-evaluirao idealizirajućim diskursom. Ovdje je bitno prisjetiti se da je Avdo Humo na 17. sjednici eksplicitno referirao na Otomansko carstvo kao na stranog eksploatatora u Bosni i Hercegovini. Međutim, autori pisma glede osmanskog perioda tvrde sljedeće:

“Kada je u pitanju turska okupacija u BiH onda se stvari gledaju samo crno-bijelo. Tačno onako kako je to oduvijek gledala istična [sic] i rimska crkva. Sva historijska dokumenta, koja o turskoj okupaciji drugačije govore, potpuno se ignoriraju”.²⁷

Što su anonimni autori u biti htjeli postići ovim pismom?

Ovakvom konstrukcijom kolektivnog muslimanskog identiteta, koji je naglašavao federalni opseg reprezentativnosti Muslimana, zahtijevala se kompletna administrativna i politička rekonstrukcija Federacije. Političko rješenje navedenog ugnjetavanja bilo bi administrativno pripajanje Sandžaka Bosni i Hercegovini, da Sarajevo postane glavni grad Federacije Jugoslavije kao i neovisnost autonomnih provincija Kosova i Vojvodine. Translokacija političkog centra iz Beograda u multietničko Sarajevo je, prema autorima, obećavala ne samo slom srpske hegemonije nego i vojno-strateško poboljšanje Federacije u slučaju napada na Jugoslaviju.²⁸ Realizacijom tih zahtjeva autori su se nadali ravnopravnoj poziciji svih Muslimana vjernika unutar Jugoslavije u kojoj bi se i njima pridavalo dovoljno prostora ne samo za političku nego i kulturnu autohtonost.

Za kraj trebamo navesti da je Centralni komitet nakon ovog pisma tajno odlučio da se ispita rasprostranjenost ovog dokumenta u javnim diskusijama. U slučaju njegove veće raširenosti trebao se angažirati jedan od poznatih muslimanskih članova Komiteta koji bi napisao degradirajući i negirajući članak o tom pismu. Međutim, nikada se ništa nije objavilo na temu tog pisma u javnosti. Niti se može išta reći o autorima tog pisma odnosno o stupnju reprezentativnosti tog dokumenta o stajalištima članova Centralnog komiteta.

²⁷ *Ibidem*, str. 10.

²⁸ *Ibidem*, str. 14.

Za otkrivanje tih aspekata novi izvori privatnog karaktera, kao npr. pisma ili dnevници pojedinih članova Centralnog komiteta iz toga vremena, mogli bi pružiti neki uvid. No, do tada taj dokument ostaje samo kao dokaz jednog od mnogih stavova članova Centralnog komiteta prema (nacionalnom) identitetu Muslimana.

Zaključne riječi

Što možemo zaključiti iz ovih dokumenata? Sva tri dokumenta napisali su članovi Saveza komunista 1968. i oni predstavljaju različite političke implikacije (nacionalne) kategorije "Musliman". Tri različita gledišta, koja su se artikulirala unutar triju različitih političkih i geografskih konteksta, postulirala su ujedno i tri različite političke konstelacije Jugoslavije koje se određenom retorikom htjelo uspostaviti.

Kroz prizmu tih triju momenata iz 1968. pokušali smo pokazati kompleksnost i višeslojnost nacionalne politike Saveza komunista. Pokazao se najprije politički teren pluralizma kompetitivnih interpretacija o identitetu bh. Muslimana iz kojih su također proizilazile i pluralizam argumentacija i naracija o identitetu spomenute grupe. Time postaje jasno da, iako je politička elita bila ta koja je inicirala nacionalni diskurs unutar političke retorike krajem 1960-ih u socijalističkoj Jugoslaviji, partija nije imala sveobuhvatnu kontrolu nad političkim postulatima koji su se artikulirali u ime nacije. Drugim riječima, pored normativnog diskursa u kojem su prevladavali ekonomski faktori kao odrednice nastanka jedne nacije, pojavili su se unutar nacionalne retorike i alternativni (kulturološki) diskursi. Glede pojedinih aktera, i tu možemo raščlaniti pluralizam motivacija dosežući od ekonomskog pragmatizma do osobnog kulturološki inspiriranog uvjerenja u esencijalno postojanje nacije.

Iz tog proizlazi da bi se ubuduće, umjesto o jednom nacionalnom identitetu Muslimana i jednoj nacionalnoj politici unutar Saveza komunista, trebalo raspravljati o identitetima Muslimana (fenomenološki pluralizam nacionalnih identiteta i nacionalnih naracija) kao i politikama/stavovima članova SK.

No, ovaj ambivalentan aspekt nacije nije karakterističan samo za nacionalni identitet Muslimana/Bošnjaka već je imanentan svakom nacionalnom identitetu.

BIBLIOGRAFIJA:

Izvori:

- Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo (ABH)
Signatura ne postoji: Arhivska građa Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine
- Arhiv Jugoslavije/Srbije i Crne Gore, Beograd (AJ)
AJ 507, Arhivska građa iz perioda socijalističke Jugoslavije
- Četrnaesta sednica Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, 29. i 30. maj 1968. Beograd: Kultura, 1968.

Sekundarna literatura:

1. Barth, Fredrik. "Introduction". U: *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, edited by Fredrik Barth, 1-38. Bergen, Oslo, London: George Allen & Unwin, 1969.
2. Burg, Steven. *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia: Political Decision Making since 1966*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984.
3. Jović, Dejan. Jugoslavija – Država koja je odumrla: Uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije. Zagreb, Beograd: Prometej u Samizdatu B92, 2003b.
4. Lučić, Iva. "Drugovi Muslimani i bošnjaštvo. Šta je Centralni komitet SK BiH govorio o Muslimanima?" U *BH Dani br. 652*, 68-71, 2008.
5. Shoup, Paul. *Communism and the Yugoslav National Question*. New York, London: Columbia University Press, 1968.